

DOI 10.31651/2524-2660-2019-4-96-101
ORCID0000-0002-1070-5632

БАЛИЦЬКА Аліна Анатоліївна,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
Черкаська медична академія
e-mail: abalitska@ukr.net

ORCID 0000-0003-2231-8629

АНГЕЛОВСЬКА Інна Вадимівна,

ад'юнктка кафедри психології діяльності в особливих умовах,
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України
e-mail: innaangelovska1989@gmail.com

УДК 378.018.8:614.842.83(045)

МОДЕЛЬ ФАХІВЦЯ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Обґрунтовано теоретичну модель фахівця оперативно-рятувальної служби цивільного захисту.

Вмотивовано показано її сприяння глибшому науково-педагогічному осмисленню й практичному вирішенню актуального у царині професійної освіти завдання формування у майбутніх рятувальників психологічної і фізичної готовності до виконання професійних завдань в умовах значних психофізичних навантажень.

Ключові слова: рятувальник; фахівець оперативно-рятувальної служби; екстремальні умови; модель, готовність до виконання професійних завдань.

Постановка проблеми. Рятувальник – фахівець оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, який приходить на допомогу в екстремальних умовах, зберігає життя і здоров'я людей, матеріальні цінності й культурні надбання суспільства від негативних впливів чинників надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру. Із ускладненням сучасних виробничих технологічних процесів, підвищенням рівня поверховості будівель зростають вимоги до теоретичної і практичної складових готовності рятувальників до виконання професійних завдань з ліквідації надзвичайних ситуацій в умовах значних і тривалих психо-фізичних навантажень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної підготовки фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту висвітлена у дослідженнях М. Фомича, М. Кришталюка, В. Бута, М. Козяра. Моделювання процесу підготовки фахівців стало предметом наукового розгляду В. Покалюка, Н. Островерхової, А. Снісаренко, А. Каплі, В. Вареника.

Мета статті. Обґрунтувати теоретичну модель фахівця оперативно-рятувальної служби цивільного з позицій його готовності до виконання професійних завдань в умовах значних психо-фізичних навантажень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професія рятувальника має спе-

ціалізації, зокрема, пожежного, водолаза, альпініста, що зумовлено різноманітністю надзвичайних ситуацій, як то аварії, стихійні лиха, повені, пожежі у природних екостемах і на технологічних об'єктах. Дослідження сучасних умов професійної діяльності рятувальників, змісту їх професійної підготовки у період навчання, а також аналіз наукової літератури дозволяє визначити складові компоненти готовності до виконання професійних завдань, виявити взаємозв'язки, властивості, характеристики діяльності рятувальників за допомогою методу педагогічного моделювання.

Термін «модель» трактується як взірцевий примірник, зразок, з якого знімається форма для відтворення, схема, зображення, опис природного чи суспільного, натурального чи штучного процесу, явища, або ж об'єкту, що допомагає зрозуміти як вони діють [1].

Процес побудови моделі, моделювання як метод непрямого, опосередкованого дослідження об'єктів пізнання, безпосереднє вивчення яких з певних причин неможливе, ускладнене, неефективне чи недоцільне, дозволяє через модель – предметну чи, знакову систему – відтворити, імітувати певні характеристики, властивості, ознаки, принципи внутрішньої організації та функціонування оригіналу. Моделювання дає змогу виокремити саме ті характеристики, параметри й властивості об'єкта, котрі безпосередньо підлягають вивченню [2].

Процес моделювання, як зазначає Н. Островерхова, є відображенням функціонального спрямування досліджуваних об'єктів, або систем, і цим він ідентичний за своєю суттю з конструктивно-проектною та аналітико-синтетичною діяльністю. Авторка також зауважує, що процес моделювання ґрунтується на системному підході, оскільки в його основі лежать закономірності й специфіка функціонування об'єкта [3].

В науковій думці співіснують різні підходи до класифікації моделей. На нашу думку, найбільш загальним є пропонування К. Сидоренком та П. Дмитренком поділ моделей на три основні групи: 1) математичні (ґрунтуються на математичній подібності моделі й реального прототипу); 2) геометричні, або ж макети – (забезпечують геометричну подібність форм прототипу й моделі без відтворення моделю суті прототипу); 3) фізичні – (створюють у моделі фізичні процеси, аналогічні до властивих прототипові) [4].

З позицій науково-педагогічного дослідження, слушним є виокремлення групи логіко-семіотичних моделей. О. Почуєва відносить до цієї групи такі, які за конструкцією складаються зі спеціальних символів, знаків і структурних схем. Дослідниця зауважує відсутність жорстких кордонів між окремими групами моделей, натомість акцентує увагу на важливості застосування методу моделювання під час конструювання об'єкта у реальній дійсності [5].

Моделювання у науково-педагогічному дослідженні передбачає реалізацію наступних основних етапів побудови педагогічної моделі:

1. Етап структурування інформації про об'єкт на основі виявлених внутрішніх взаємозв'язків, постановки мети, визначення завдання для побудування моделі.

2. Етап створення моделі, що розглядається як самостійний, незалежний об'єкт. На даному етапі перевіряється її відповідність реальному об'єкту. Також аналізується можливість вирішення за допомогою даної моделі поставленого завдання.

3. Етап використання моделі передбачає вирішення поставленого завдання дослідження і водночас виявлення її слабких сторін, або показників, що впливають на успішність.

4. Етап екстраполяції інформації, отриманої при вивченні моделі, на пізнаваний об'єкт. Практична перевірка даних екстраполяції [6].

Обґрунтування теоретичної моделі фахівця оперативно – рятувальної служби цивільного захисту у ході проведеного дослідження передбачає структурування інформації, одержаної на основі аналізу сучасних умов професійної діяльності рятувальників. У нашому дослідженні враховувались статистичні дані щодо чисельності надзвичайних ситуацій в державі, їх характеру (категорія, масштаб, завдані збитки, наявність жертв і постраждалих, види травм) і, відповідно, – обсяг й тривалість робіт з ліквідації самої надзвичайної ситуації та її наслідків. Виявлялись існуючі те-

нденції зміни, серед яких, зокрема, найбільш помітними є збільшення масштабів надзвичайних ситуацій техногенного характеру, зростання тривалості робіт з ліквідації їх наслідків. Водночас зберігаються стабільні тенденції до сезонного характеру зростання чисельності пожеж у житловому секторі в осінньо – зимовий період, паводків у весняний, пожеж у природних екосистемах у літній час.

Аналізувались описи пожеж та інших надзвичайних ситуацій на предмет виявлення типових помилок у діях командирів, випадків травмування й загибелі особового складу. Окрім статистичних даних ДСНС України досліджувались відзиви на випускників за підсумками їх роботи на первинній посаді. Аналізувались також звіти про стажування у посаді курсантів – випускників та відзиви наставників і керівників стажування з числа командирів первинних підрозділів.

Вважаємо за доцільне виокремити в структурі готовності до професійної діяльності фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту наступні взаємопов'язані компоненти:

1. Психологічний:

- вольовий;
- мотиваційний;
- емоційний.

2. Пізнавальний (когнітивний).

3. Операційно-діяльнісний.

4. Особистісно-моральний.

Розглянемо зміст цих компонентів. Оскільки дослідження за суттю своєю спрямоване на вирішення завдання вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців на етапі їх навчання у профільному закладі вищої освіти, доцільно насамперед зупинитись на когнітивному компонентові готовності до професійної діяльності. Когнітивні процеси – будь-які процеси, за допомогою яких людина усвідомлює, або набуває знань. Когнітивність включає відчуття, мислення, пізнання, думки, уяву, пам'ять, роздуми і висновки, професійне сприйняття, увагу. Будь-який з цих процесів може мати місце поза свідомістю і впливати головним чином на ефектні стани людини. Когнітивний (розумовий, інтелектуальний) розвиток людини визначається рядом чинників: генетичними, особистісними рисами дитини і батьків, складом і соціальним положенням сім'ї, роллю школи, впливом довкілля. У психологічній науці представлено декілька схем розумового розвитку людини. Зокрема, загальноновизнаними у науковій спільноті є теорія Ж. Піаже, який потрактовує розумовий

розвиток як безперервний процес, і теорія А. Валлона, в якій цей розвиток – переривчастий ланцюг.

Когнітивний компонент готовності майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту виступає орієнтувальною основою для сфери їх подальшої професійної діяльності. Даний компонент виконує низку важливих функцій – визначає адекватне розкриття курсантами сутності діяльності та її вимог до особистості фахівця, осмислення та узагальнення набутого досвіду на етапі навчально-професійної діяльності. Реалізацію цих функцій забезпечують пізнавальні процеси, особливо сприймання, мислення й уява. Достатня когнітивна основа передбачає, насамперед, сформованість цілісного уявлення про різні аспекти професійної сфери, а також знань про практичну діяльність, специфіку її вимог до майбутнього рятувальника. Когнітивний компонент готовності до професійної діяльності – це комплекс знань і уявлень про професійну діяльність та її особливості, які опосередковують сприйняття власних можливостей у професійній сфері.

Психологічний компонент готовності до виконання професійних завдань, на наш погляд, об'єднує мотивацію, волю й емоції особистості рятувальника. Мотивація, на нашу думку, посідає у даному випадку провідне місце в структурі особистості фахівця оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, та є однією з основних рушійних сил поведінки у сфері професійної діяльності. Мотивація праці, вкладення в людські ресурси стають довгостроковим чинником підтримання працездатності, стійкості функціонування, й конкурентоспроможності трудових підрозділів, в тому числі й серед державних структур. Мотивація формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Внутрішніми вважаються потреби й інтереси, зовнішніми – стимули. Проведені на базі курсантських підрозділів експериментальні дослідження показали, що курсанти зі стійкою пожежно-професійною спрямованістю і глибоко обґрунтованою мотивацією, з високими ідеалами та широким світоглядом досягають кращих показників у навчанні й дисципліні. І навпаки, курсанти з нестійкими мотивами і спрямованістю навчаються без особливого напруження сил, ставляться зі зневагою до виконання обов'язків по службі, мають невисоку громадську активність, допускають порушення дисципліни [7].

Зважаючи на умови професійної діяльності рятувальників, пов'язані з ризиком для життя й здоров'я, необхідно приділити достатнє місце у структурі психологічного компонента готовності вольовим якостям, серед них, зокрема, таким, як сила волі, працьовитість, наполегливість, терплячість, витримка і самовладання, рішучість, сміливість, мужність, дисциплінованість, самостійність та ініціативність, прагнення до перемоги.

Рятувальні роботи вимагають також значних фізичних навантажень. Як визначає М. Озолін [8], будь-яка фізична робота, як і спортивне тренування обов'язково вимагають відповідних умінь, навичок, фізичних і психічних якостей. Ступінь вираженості цих проявів, визначається в кінцевому рахунку вольовими якостями людини. Неможливо провести відчутну грань між вольовими якостями і рисами характеру. Вони взаємопов'язані. Розвинуті вольові якості виявляються у свідомій діяльності, спрямованій на подолання перешкод і труднощів на шляху до мети.

Сила волі – здатність долати значні труднощі, виконувати завдання в найважчих умовах і при великому стомленні. Сила волі – найголовніша вольова якість, що визначає всі інші вольові прояви та їх рівень. Чим більша сила волі, тим міцніші й вищі всі інші вольові якості. У сфері професійної діяльності працьовитість, наполегливість, терпіння – це прояв сили волі в часі, на шляху до досягнення поставленої мети. Витримка і самовладання – це якості, які визначають вміння людини володіти собою. Вони дозволяють зберігати психічну стійкість і холонокровність у всіх життєвих ситуаціях, забезпечують правильну реакцію людини на різні зовнішні чинники. Це необхідно і під час несення служби як гарант дисциплінованості, здатності виконувати без відхилення найскладніші та найважчі за психічною напруженістю завдання.

Роль самовладання особливо важлива в екстремальних умовах, коли потрібно точно діяти незважаючи на те, що зовнішні умови швидко змінюються.

Рішучість – це вміння в потрібний момент приймати обґрунтоване рішення, своєчасно його реалізовувати. Екстремальні умови, коли ситуація блискавично змінюється, вимагають від рятувальника миттєвої оцінки ситуації та рішучих дій.

Мужність і сміливість – риси характеру, що виражають моральну силу і вольову стійкість людини, хоробрість, вміння збері-

гати присутність духу в разі небезпеки, готовність сміливо і рішуче боротися за досягнення благородної мети. Вищий прояв мужності – героїзм. Ці риси характеру невіддільні від глибокого усвідомлення справедливості тієї мети, в ім'я якої діє людина. Приклади професійного героїзму – дії пожежних під час ліквідації наслідків Чорнобильської трагедії.

При подоланні наслідків надзвичайних ситуацій сміливість є енергійною і безстрашною, задалегідь, або миттєво обдуманною дією, а також автоматизованим проявом поєднання сили волі й рішучості. У ході навчання курсантів сміливість цілеспрямовано виховується на заняттях подоланням смуг перешкод, у ході тренувань у теплодимокмері, що імітують реальні умови роботи. вихід на новий рівень підготовленості через значну роботу над собою вселяє впевненість людини в своїх силах.

Дисциплінованість – необхідна якість для підпорядкування своїх дій вимогам статутів ДСНС України, правилам і нормам, прийнятим у підрозділі. Для майбутнього офіцера вона є одною з головних якостей. Від дисциплінованості, яка є основою злагодженості дій, залежить ступінь боєздатності та життєздатності підрозділу.

Самостійність та ініціативність часто відносять до вольових якостей. Вміння рятувальника намічати цілі й план дій, самостійно приймати і втілювати рішення, вимагає великої сили волі. Самостійність та ініціативність спираються на принципи свідомості й активності, встановлені в педагогіці.

Емоційна напруга розглядається як форма стресу, найбільш природна для організму людини. Надійність виконання професійної діяльності з виявленим нервово – емоційним компонентом перебуває в прямій залежності від функціонального стану центральної нервової системи, а з іншого – на її успішність чинить суттєвий вплив тип нервової діяльності. Сила нервових процесів є показником працездатності нервових клітин і нервової системи в цілому. Сильна нервова система витримує більше за величиною і тривалістю навантаження, ніж слабка. Сила нервової системи забезпечує високу працездатність, швидкість включення в роботу, здатність стримувати свої почуття, низьку стомлюваність.

Операційно-діяльнісний компонент включений до структури готовності рятувальника до виконання професійних завдань. Практична, або професійно – операційна підготовка курсантів є

обов'язковою складовою освітньо – професійної програми для здобуття кваліфікаційного рівня і має на меті набуття професійних навичок та вмій. Мета практики – оволодіння сучасними методами, формами, засобами майбутньої професійної діяльності, її організації, формування професійних умій і навичок, виховання потреби професійного самовдосконалення.

Практичний компонент готовності до виконання професійних завдань характеризує її рівень і прагнення до практичної взаємодії в тих умовах, в яких проходить безпосередня діяльність фахівців оперативно – рятувальних служб цивільного захисту, освоєння необхідних для цього технологій (умій і навичок). Глибоке оволодіння конкретними методами і методиками дозволяє уникнути як непрофесіоналізму, так і професійної деформації особистості.

Фізична підготовленість рятувальників відіграє надзвичайно важливу роль у структурі їх готовності до професійної діяльності, оскільки за специфікою роботи, вони щодня ризикують своїм здоров'ям і життям. Екстремальні ситуації змушують їх діяти на межі своїх фізичних і психічних можливостей. Для цього необхідні витривалість, спритність, швидкість у діях, сила, підтримка високої дієздатності впродовж тривалого часу. Це до снаги всебічно фізично підготовленій і тренованій людині. Погана фізична підготовленість небезпечна для самого рятувальника, для його колег, які не можуть на нього покластися у важкій ситуації й змушені виконувати його частину роботи, а також для людей, яких він повинен рятувати. Рятувальник під час гасіння пожеж і ліквідації наслідків аварій, несення служби у варті зазнає впливу значної кількості несприятливих чинників, різних за своєю природою, формами прояву. Таким чином, умови праці вимагають від рятувальників високого рівня фізичної підготовленості [9].

Вплив високого рівня фізичної підготовленості рятувальників на успішність діяльності виявляється у здатності ефективно виконувати різні прийоми й дії, пов'язані із здійсненням рятувальних робіт, керуванням технікою, в умінні довгий час зберігати високий рівень показників виконання зазначених професійних прийомів під час тривалих, напружених дій, у здатності швидко відновлювати ці показники в період відпочинку.

Тренованість – це ступінь пристосованості організму до роботи, досягнутий відповідним тренуванням. Під впливом трену-

вання відбуваються глибокі й різноаспектні морфологічні та функціональні зміни, що забезпечують економічність фізіологічних процесів і готовність організму виконувати напружену м'язову та розумову роботу упродовж тривалого часу.

В узагальненому вигляді описані вище вимоги до фахівця оперативної – рятувальної служби цивільного захисту представлені у вигляді моделі (рис. 1).

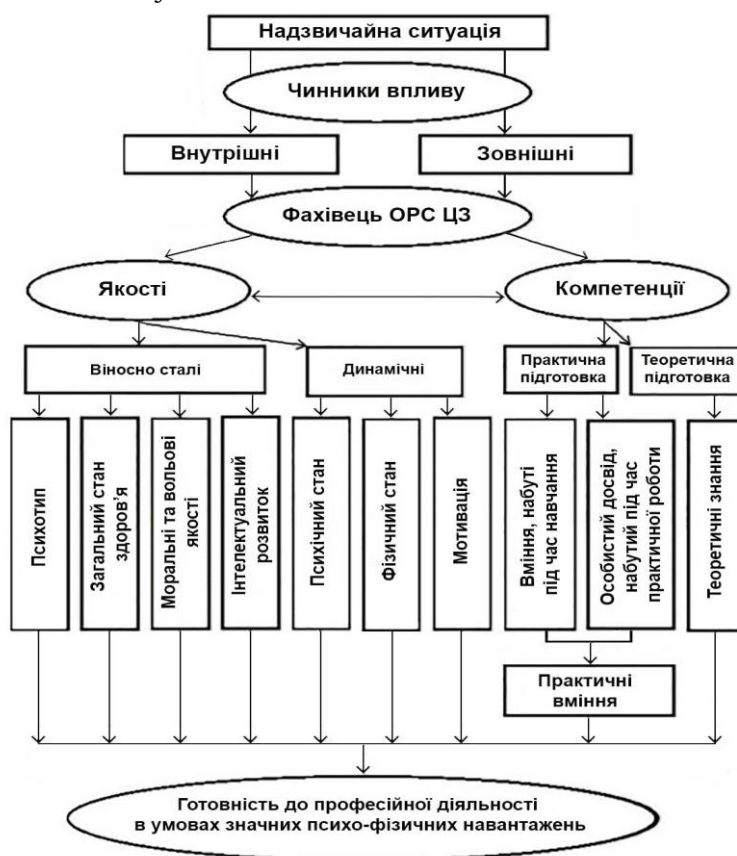

Рис. 1. Теоретична модель фахівця оперативно-рятувальної служби цивільного захисту

Готовність рятувальника до виконання професійних завдань забезпечує постійну його здатність до роботи в ускладнених умовах (нічні чергування, фізичні навантаження, несприятливі умови довкілля – задимленість, шум, вібрація, гіпоксія й ін.), набуття необхідних якостей, професійних умінь і навичок, їхнє удосконалення в умовах, наближених до реальних дій (навчальні заняття, тактичні навчання).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Запропонована теоретична модель фахівця оперативно-рятувальної служби цивільного захисту може служити основою для проведення науково-педагогічних досліджень щодо вдосконалення змісту й форм професійної підготовки у ході навчання майбутніх рятувальників у профільному закладі вищої освіти.

Список бібліографічних посилань.

1. Новий тлумачний словник української мови (у 3 томах). Т.1: А–К. Укладачі: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. Київ: АКОНІТ, 2001. 926 с.
2. Філософський енциклопедичний словник [редкол.:

- В.І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. VI. 742 с.
3. Островерхова Н.І. Моделювання в управлінській діяльності директора. *Директор школи*, 1999. № 8–9. С. 28–34.
4. Сидоренко В.К., Дмитренко П.В. Основи наукових досліджень: навчальний посібник для вищих педагогічних закладів освіти. *Українська педагогіка. Освітній портал*. URL: <http://ukped.com/statti/onpd/3719-modeli-v-naukovomu-doslidzhenni.html>.
5. Кравченко Г.Ю., Почуєва О.О. Моделювання в теорії управління освітніми процесами. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Вип. 25(1). С. 152–155.
6. Новиков А.М., Новиков Д.А. *Методология: учебное пособие*. М., 2007. 668 с.
7. Вареник В.В. Інженерно-психологічне забезпечення професійного відбору до державної пожежної охорони України: дис... канд. психол. наук: 19.00.03. Київ: Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2001. 219 с.
8. Озолін Н.Г. *Молодому колеге*. М.: ФиС, 1988. 288 с.
9. Ішичкіна Л.М. Педагогічні умови підвищення ефективності фізичної підготовки особового складу підрозділів пожежної охорони: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Луганськ: Луган. нац. пед. ун-т ім. Т.Шевченка, 2005. 204 с.

References

1. New interpretative dictionary of the Ukrainian language (2001). Vol. 1: A–K. In V.V. Yaremenko, O.M. Slipushko (Compiled). Kyiv: Akonit Publishing House. 926 p.
2. Encyclopedic Dictionary of Philosophy (2002). In V.I. Shinkaruk (Chairman) and etc. (Ed.). Kyiv: Abris. VI, 742 p.
3. Ostroverkhova, N.I. (1999). The Modeling in managerial activity of the director. *School Director*. 8–9, 28–34.
4. Sidorenko, V.K., Dmitrenko, P.V. Fundamentals of Scientific Research Tutorial for Higher Pedagogical Institutions of Education Ukrainian Pedagogy. Retrieved from <http://ukped.com/statti/onpd/3719-modeli-v-naukovomu-doslidzhenni.html>
5. Kravchenko, G.Y., Pochueva, O.O. (2017). The modelling in the theory of management of educational processes. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Economic Sciences*. 25(1), 152-155.
6. Novikov, A.M., Novikov, D.A. (2007). *Methodology: a textbook*. Moscow, 668 p.
7. Varenik, V.V. (2001). Engineering-psychological support of professional selection to the state fire protection of Ukraine (PhD Dissertation). Kyiv. 219 p.
8. Ozolin, N.G. (1988). *To Young colleague*. Moscow, 288 p.
9. Ishchikina, L.M. (2005). Pedagogical Conditions for Increasing the Efficiency of Physical Training of the Personnel of the Fire Protection Units (PhD Dissertation). Lugansk. 204 p.

BALYTSKA Alina,

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Cherkasy Medical Academy

ANHELOVSKA Inna,

Adjunct of Psychology of Activity in Special Conditions Department,
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes
of National University of Civil Defence of Ukraine

THE THEORETICAL MODEL OF THE EXPERT OF THE OPERATIVE-RESCUE SERVICE OF CIVIL PROTECTION

Summary. *Introduction. The Substantiation of the theoretical model of the expert of the operative - rescue service of civil protection will certainly contribute to the deeper scientific and pedagogical understanding and practical solution of the problem of forming in the future rescuers of psychological and physical readiness to fulfill professional tasks in the field of future professional tasks.*

The purpose of the article is to substantiate the theoretical model of an expert of the operative-rescue of civil protection and from the standpoint of his readiness to perform professional tasks in the conditions of considerable psycho-physical activity.

The methods of analysis, synthesis, comparison, abstraction, modeling are used in the article.

Results. The theoretical model of the expert of the operative – rescue service of civil protection is founded and

represented in the article. Structural components of the theoretical model of the expert of the operative – rescue service of civil protection are analyzed and determined.

Conclusion. The proposed theoretical model of the expert of the operative – rescue service of civil protection can serve as a basis for conducting scientific and pedagogical research on improving the content and forms of professional training in the course of training future rescuers in the specialized institution of higher education.

Keywords: *firefighter; expert of the operative – rescue service of civil protection; extreme situations; model; readiness to perform professional tasks.*

Одержано редакцією 13.11.2019
Прийнято до публікації 07.12.2019